

ΑΓΓΕΛΟΥ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή IG II/III³ 4, 1, 66 καὶ τὸ Κυνόσαργες

Στὸ ἄρθρο περὶ τῆς θέσεως τοῦ παριλισίου Πυθίου¹ συνέλεξα τὶς σχετιζόμενες πρὸς τὸ ἱερὸ ἐπιγραφές. Ἔδωσα ἰδιαίτερη προσοχὴ στὸν τόπο εὐρέσεως τῶν λίθων ἀναδιφώντας τὶς πρῶτες δημοσιεύσεις καὶ συνδυάζοντάς τις κατὰ περίπτωσιν μὲ πληροφορίες ἀντλούμενες ἀπὸ τὰ *χαρτία* ἀρχαιολόγων τοῦ 19ου αἰ.

Ἀπὸ τὶς συσχετισθεῖσες παλαιότερα ἐπιγραφές πρὸς τὸ Πύθιον καὶ τὰ Θραγγίλια ἐξάίρεσα τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή IG II² 2814 (κατόπιν IG II/III³ 4, 1, 66).

Εἶναι ἐνεπίγραφη βάση, στὴν ἄνω πλευρὰ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν οἱ λαξεύσεις γιὰ τὴν στερέωση τῶν ποδῶν τρίποδος. Σῶζονται πλήρως ἢ μερικῶς ἑννέα (ἀπὸ δέκα) ὀνόματα συνοδευόμενα ἀπὸ τὸ πατρωνυμικὸ καὶ τὸ δημοτικὸ τους, χαραγμένα σὲ τρεῖς στοίχους καὶ κατὰ τὴν ἐπίσημη τάξιν τῶν φυλῶν. Στὸν τελευταῖο στίχο ἀκολουθοῦν μὲ μικρότερα γράμματα τὸ ὄνομα τοῦ γραμματέως τοῦ σώματος καὶ τοῦ τεχνίτου.

Τὴν ἐπιγραφή ἐξάίρεσα λόγῳ τοῦ τόπου εὐρέσεώς της. Ἐσημείωσα κατὰ λέξιν: «Τὸ μνημεῖο ἔχει συσχετισθῆ μετὰ τὰ Πύθια καὶ τὰ Θραγγίλια, βλ. τὴν σημείωσιν στὸ λήμμα τῶν IG. Ἡ θέση εὐρέσεώς του ὅμως ὑποδεικνύει νὰ τὸ ἀποσυνδέσωμε (sc. μνημεῖο) ἀπὸ τὶς ἐορτὲς αὐτές.»²

Συμφώνως πρὸς τὸν πρῶτο ἐκδότη τῆς ἐπιγραφῆς Σ. Α. Κουμανούδη, *Ἀθήναιον* 9 (1880) 232: «Τὴν πλάκαν ταύτην εὐρών ὁ καθηγητὴς Ἄντ. Δαμασκηνὸς πρὸ πολλοῦ ἐν ταῖς σκαφαῖς, ἅς πρὸς κατασκευὴν λουτρῶν ἐποίησε παρὰ τὴν Φαληρικὴν ὁδὸν (10 λεπτά τῆς ὥρας μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἰλισσοῦ, παρὰ τὴν ἐκεῖ νέαν γέφυραν), ἐδωρήσατο εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐταιρίαν.»

Ὁ Κουμανούδης ἔκρινε ὀρθῶς ὅτι οἱ ἀναγραφόμενοι ἦσαν *ἐπιμεληταὶ* καὶ ἀνέθεσαν τρίποδα καὶ ἐμμέσως ἀπέρριψε τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ τρίπους ἦταν χορηγικός.³

Τὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη τῆς δημοσιεύσεώς του ἐκτὸς τοῦ τόπου εὐρέσεως θὰ ἀνακινούσε α) ὅτι ὁ παλαιὸς γέρον ἐσχολίασε τὸν τόπο εὐρέσεως γράφων: «πῶς δὲ αὕτη ἐν θέσει ἀπομακρυσμένη τῆς πόλεως εὐρέθη, ἄδηλον» β) ὅτι ἀπέφυγε τελικῶς νὰ συνδυάσῃ τὸ εὔρημα, τὸ ὁποῖο ἔφερε τρίποδα, μὲ τὸ Πύθιον παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκεῖνος ἦταν ὁ

Εὐχαριστῶ τὴν Γεωργία Μαλούχου γιὰ τὴν βοήθεια καὶ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ κειμένου μου.

1. Βλ. Ἄ. Π. Ματθαίου, *Τὸ Πύθιον παρὰ τὸν Ἰλισσόν*, στὸν τόμο *Ἐπαινος Luigi Beschi*, ἐπιμ. Ἄ. Δεληβορριάς, Γ. Δεσπίνης, Ἄ. Ζαρκάδας, Ἀθήνα 2011 [2012], 259-271.

2. Βλ. ἔνθ. ἀνωτ., 269, σημ. 15.

3. *Ἀθήναιον* 9 (1880) 233· ὁ Κουμανούδης διερωτήθη ἀρχικῶς ἂν ὁ τρίπους ἦταν χορηγικός, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ ἐστράφη στὴν δευτέρη ὑπόθεσίν του καὶ τὴν ἐξέτασε ἀποκλειστικῶς: «Ὅποιος δ' ἄρα γε ἦτο καὶ ὁ τρίπους, οὗ ἔχομεν τὴν ἐπιγραφὴν; Ἦτο χορηγικός, ἢ ἄλλοιόν τι ἀνάθημα ἐπιμελητῶν τινῶν ἴσως δέκα, ἐνὸς ἐξ ἐκάστης φυλῆς τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες νὰ εἶχον καὶ ἓνα γραμματέα; Ἐπὶ τῆ βάσει αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως...».

πρώτος εκδότης του ενεπιγράφου γεισώματος του βωμού, αναθήματος του νεωτέρου Πεισιστράτου, *IG I³ 948*, και τριών κυκλοτερών βάθρων τριπόδων, αναθημάτων χορηγών νικητών διθυράμβου στα Θαργήλια, *IG II² 3065, 3066 και 3067*, και στις δημοσιεύσεις του είχε προσδιορίσει την θέση του ιερού βάσει αυτών και άλλων παλαιότερων εύρημάτων.

Παρά ταύτα ο Reisch, *ÖJh* 19/20 (1919) 309, έκρινε ότι τὸν τρίποδα ἔστησαν οἱ ἀναγραφόμενοι, *ἐπιστάται* (δέκα κατὰ τὴν τάξιν τῶν φυλῶν), ὅπως ἐπίστεψε, τῶν Πυθίων ἢ τῶν Θαργηλίων. Τὴν γνώμη του μετέφερε ὁ Kirchner στὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεώς του καί, καθὼς φαίνεται, ἔγινε ἡ κρατούσα ἄποψις στὴν ἔρευνα. Ἀναπαράγεται καὶ στὰ σχόλια τῆς ἐπανεκδόσεως τῆς ενεπιγράφου βάσεως, ὑπὸ τὸν ἀρ. *IG II/III³ 4, 1, 66*, στὸ τεύχος τῶν δημοσίου χαρακτήρος Ἀττικῶν ἀναθημάτων τῶν μετευκλειδείων χρόνων (ἔτος ἐκδ. 2015).

Βασιζόμενος στὸν ἐξόχως ἀκριβολογούντα, –δὲν θὰ κουρασθῶ νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνω–, Κουμανούδη ἐπίστεψα ὅτι ὁ λίθος εἶχε βρεθῆ μακρὰν τῆς περιοχῆς νδ. τοῦ Ὀλυμπίου, ὅπου ἐτοποθετεῖτο τὸ Πύθιον λόγῳ τῆς εὐρέσεως τοῦ ενεπιγράφου γεισώματος τοῦ βωμοῦ καὶ τῶν παμπόλων βάσεων τριπόδων, ἀναθημάτων τῶν νικητῶν χορηγῶν διθυράμβου στὰ Θαργήλια, καὶ ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅταν συνέτασσα τὸ ἄρθρο, δὲν εἶχα ἀσφαλῆ γνώση γιὰ τὸν τόπο εὐρέσεώς της. Τὴν τοποθέτησα λοιπὸν κατὰ προσέγγισιν· ἔγραψα ὅτι εἶχε βρεθῆ «πιθανῶς στὸ ὕψος τῆς συμβολῆς τῆς σημερινῆς λεωφόρου Συγγροῦ μὲ τὴν ὁδὸ Δράκου καὶ τὴν πρὸς ἀνατολὰς προέκτασή της ὁδὸ ἼΗρακλέους.»

Πάντως, ὀρμώμενος ἀπὸ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ ἐνεπίγραφη βάση, παρὰ τὸ ὅτι θὰ ἔφερε τρίποδα, δὲν σχετίζεται μὲ τὸ Πύθιον καὶ τὰ Θαργήλια (βλ. ἀνωτ. σελ. 31) καὶ ἔχοντας κατὰ νοῦν τὴν λανθάνουσα ἐπιγραφή *συγγραφῆς ὑποχρεώσεων* περὶ τῆς κατασκευῆς βάσεων τριπόδων⁴ στὸ Κυνόσαργες *IG II² 1665*,⁵ κατέληξα στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐνεπίγραφη βάση θὰ εἶχε ἰδρυθῆ στὸ γυμνάσιο τοῦ Κυνόσαργους.⁶ Τότε δὲν ἐδημοσίευσα σημεῖωμα περὶ αὐτῆς, διότι ἤθελα νὰ διακριβώσω τὸν ἀκριβῆ τόπο εὐρέσεως.

Ἐπανερχομαι λοιπὸν στὸν τόπο εὐρέσεως τῆς βάσεως, ὅπως τὸν ὀρίζει ὁ Σ.Α.Κ.:

4. Ὅτι πρόκειται περὶ κατασκευῆς βάσεων τριπόδων (ἀγνώστου ἀριθμοῦ) συνάγεται εὐθέως ἀπὸ τὴν εἰσαγωγικὴ πρόταση τῆς ἐπιγραφῆς (στίχ. 3-4): ἐγ Κυνόσαργει τῶι τρίποδι ἐκάστῳι βῆμα ποιήῃσαι...

5. Ἡ ἐπιγραφή εἶχε βρεθῆ «to the south of the Ilissus southwest of the hill with the windmill... somewhat to the south of the chapel of *Hagios Panteleimon* on the south bank of the Ilissus»· βλ. D. M. Robinson, *AJPh* 28 (1907) 425, ἀρ. 3.

6. Τὴν γνώμη μου ὅτι ἡ ἐπιγραφή σχετίζεται πρὸς τὴν *IG II² 1665* καὶ ὅτι πρέπει νὰ εἶχε ἰδρυθῆ στὸ Κυνόσαργες ἔκαμα γνωστὴ στὴν κ. Μυρτώ Λίτσα, δ.φ., ὅταν ἐτοίμαζε τὴν διατριβή της, –τὸ θέμα τῆς ὁποίας (βλ. ἀμέσως κατωτ.) εἶχε προτείνει ὁ ὑπογραφόμενος–, καὶ σὲ ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς συναντήσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες παρακολουθοῦσα τὴν πορεία τῆς ἐργασίας καὶ συζητούσαμε τὴν ἔρευνά της, κατ' ἐπανάληψιν καὶ μετ' ἐπιτάσεως τὴν παρότρυνα νὰ διερευνήσῃ περαιτέρω τὰ τοῦ τόπου εὐρέσεως τοῦ λίθου. Ἡ κ. Λίτσα υἱοθέτησε τὴν γνώμη μου περὶ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ διερευνώντας τὸ ζήτημα ἐπρότεινε ὅτι ἡ νέα γέφυρα τοῦ Ἰλισσοῦ παρὰ τὴν ὁποία βρέθηκε ὁ λίθος, βρισκόταν «στη συμβολὴ τῶν σημερινῶν ὁδῶν Συγγροῦ καὶ Βολταιροῦ», βλ. *Το πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*: *Συμβολὴ στη μελέτη τῆς τοπογραφίας τῆς ΝΑ τοῦ Ὀλυμπίου καὶ παρὰ τὸν Ἰλισσοῦ περιοχῆς*, Ἀθήνα 2016, 263, καὶ κατέληξε ὅτι (σελ. 264): «ἡ σύνδεση τοῦ μνημείου με τὸ Κυνόσαργες εἶναι ἀρκετὰ πιθανή». Ἡ προταθεῖσα ἀπὸ τὴν συγγραφέα θέσις εὐρέσεως τοῦ λίθου εἶναι ὀλίγον νοτιώτερα ἀπὸ ἐκεῖνην τοῦ Κορρέ (βλ. κατωτ. σελ. 33).

«...ἐν ταῖς σκαφαῖς, ἅς πρὸς κατασκευὴν λουτρῶν ἐποίησε [ὁ Δαμασκηνός] παρὰ τὴν Φαληρικὴν ὁδὸν (10 λεπτά τῆς ὥρας μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Ἴλισσοῦ, παρὰ τὴν ἐκεῖ νέαν γέφυραν)»

1. «παρὰ τὴν Φαληρικὴν ὁδὸν». Ἡ (παλαιά) Φαληρικὴ ὁδὸς ἔτεμε τὸν Ἴλισσὸ μόνον σὲ ἓνα σημεῖο, ἀρκετὰ χαμηλά, νοτιώτερα τοῦ παλαιοῦ (τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ. [1893]) ἐργοστασίου ζύθου τοῦ Φίξ.⁷ Τὸ παλαιὸ κτίριο ἀντικατεστάθη ἀπὸ νέο ἐργοστάσιο, τὸ ὁποῖο ἐκτίσθη (1957-1961) σὲ σχέδια τοῦ ἐμπνευσμένου ἀρχιτέκτονος τοῦ μοντερνισμοῦ Τάκη Ζενέτου. Σήμερα, ἀναμορφωμένο (2008-2015), στεγάζει τὸ Μουσεῖο σύγχρονης Τέχνης.

2. «ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Ἴλισσοῦ»· ἐπομένως ἐπέκεινα τοῦ Ἴλισσοῦ.

3. «ἐν ταῖς σκαφαῖς, ἅς πρὸς κατασκευὴν λουτρῶν ἐποίησε [ὁ Δαμασκηνός] παρὰ τὴν Φαληρικὴν ὁδὸν...». Δὲν πρόκειται περὶ σκαφῶν γιὰ αὐτὰ καθ'αὐτὰ τὰ κτίσματα τῶν λουτρῶν, -αὐτὰ ἐκτίσθηκαν στὴν β. γωνία τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπείου-, ἀλλὰ γιὰ τὸν μακρὸ ἀγωγὸ πὺν ἔφερε στὰ λουτρά, ὁ ὁποῖος ξεκινῶντας ἀπὸ τὸ Φάληρο ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὴν Φαληρικὴ ὁδὸ. Τὸ συμπέρασμα συνάγεται ἀβιάστως ἀπὸ τὸ παρατιθέμενο κατωτέρω σχετικὸ περὶ τὰ λουτρά τοῦ Δαμασκηνοῦ κείμενο, ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ μνημειώδες ἔργο τοῦ Κ. Μπίρη περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

4. «παρὰ τὴν ἐκεῖ νέαν γέφυραν». Ὁ προσδιορισμὸς «νέα» ἀποκλείει οἰανδήποτε σκέψη ὅτι πρόκειται περὶ τῆς γέφυρας παρὰ τὴν (σημερινή) Ἀγ. Φωτεινὴ στὴν συμβολὴ τῶν ὁδῶν Ἀθ. Διάκου καὶ Ἀρδηττοῦ. Αὐτὴ ἐκτίσθη ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ὁθωνος, ὅπως δηλοῖ ἡ χαραγμένη στὴν Γαλλικὴ γλῶσσα ἐπιγραφή στὴν κορυφὴ τοῦ τόξου στὴν ὄψη πρὸς τὸ Παναθηναϊκὸ στάδιο.

Παραθέτω ἀκολουθῶς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Κ. Μπίρη, *Αἱ Ἀθήναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα*, Ἀθήναι 1966 [ἐκδ. *Μέλισσα*, 1996], 202: «... ἐνέπνευσε τὸ 1877 τὴν ιδέαν εἰς τὸν καθηγητὴν τῶν Μαθηματικῶν τοῦ Πολυτεχνείου Ἀντώνιον Δαμασκηνὸν νὰ διαθέσῃ πολλὰ χρήματα καὶ μεγάλους κόπους διὰ νὰ κάμῃ ἐγκατάστασιν θαλασσίων λουτρῶν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐγκατέστησε πρὸς τοῦτο ἀτμοκίνητον ἀντλιοστάσιον εἰς τὴν Φαληρικὴν ἀκτὴν, παρὰ τὸν σημερινὸν Ἰππόδρομον, καὶ σωληνωτὸν ἀγωγὸν κατὰ μῆκος τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ Φαλήρου μέχρι τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπείου, ὅπου, συγχρόνως, εἶχε κατασκευάσει δεξαμενὰς καὶ λουτήρας, μὲ χρήσιν θερμοῦ καὶ ψυχροῦ θαλασσίου νεροῦ. Τὰ ἐγκαινίασε τὸ θέρος τοῦ 1887.»

Κατὰ ταῦτα εἶναι ὅλως ἄτοπος ἢ παρεχόμενὴ ἐρμηνεία τῆς τοπογραφικῆς ἐνδείξεως στὸ λήμμα τῆς νέας ἐκδόσεως τῆς ἐπιγραφῆς (IG II/III³ 4, 1, 66): «Inventa ad viam Φαληρικὴν in ripa sinistra Pissi παρὰ τὴν ἐκεῖ νέαν γέφυραν, scil. inter meridiem et orientem ab Olympieo».

Ἡ «νέα γέφυρα» βρισκόταν στὴν συμβολὴ τῶν σημερινῶν ὁδῶν Καλλιρόης καὶ Εὐστρ. Πίσσα. Ἐκεῖ πλησίον πρέπει νὰ προσδιορίσωμε καὶ τὸν τόπο εὐρέσεως τῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς. Τὴν θέσιν τῆς «νέας γεφύρας» μοῦ ὑπέδειξε ὁ ἀρχιτέκτων Μανόλης Κορρές, ὁμ. καθηγητῆς τοῦ Πολυτεχνείου καὶ Ἀκαδημαϊκός, φίλος ἀκριβός, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμότερα.

7. Ὁριζόταν ἀπὸ τὶς ὁδοὺς Μ. Μπότσαρη (βορείως) καὶ Ἀναστ. Ζίννη (νοτίως).

Τοῦ ἱεροῦ (τοῦ Ἡρακλέους) καὶ τοῦ γυμνασίου στὸ Κυνόσαργες δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς θέσις καὶ παραμένει ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια ζητούμενα τῆς τοπογραφίας τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ κυριαρχοῦσα γνώμη, στηριζόμενη στὶς μαρτυρίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, σὲ ὀλίγα κινητὰ εὐρήματα καὶ στὰ κατάλοιπα κτιρίου, ποὺ ἀνεσκάφη πλησίον καὶ νοτίως τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος, εἶναι ὅτι πρέπει νὰ τοποθετηθῆ ἀνατολικῶς τῆς λεωφόρου Συγγροῦ καὶ νοτίως τῆς ἐκκλησίας καὶ σχεδὸν μέχρι τὴν ὁδὸ Φραντζῆ.

Ἡ προαναφερθεῖσα ἐπιγραφή τῆς *συγγραφῆς ὑποχρεώσεων* περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν βάσεων τῶν τριπόδων IG II² 1665 ἐδημοσιεύθη τὸ 1906 ἀπὸ τὸν M. Holleaux (AM 31, 134-144). Εἶχε εὐρεθῆ πλησίον καὶ στὰ νότια τοῦ τότε ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος⁸ ἔκτοτε λανθάνει. Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή συνάγεται ὅτι σὲ ἀγῶνες ποὺ ἐλάμβαναν χώρα στὸ Κυνόσαργες ἀνετίθεντο τρίποδες· ὥστε ἡ σύνδεση μὲ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τὰ τελούμενα ἐκεῖ Ἡράκλεια εἶναι εὐλόγη. Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ τόπου εὐρέσεως τῆς ἐνεπιγράφου βάσεως IG III³ 4, 1, 66 ποὺ ἔφερε τρίποδα, πιθανώτατα ἀναθήματος τῶν δέκα ἐπιμελητῶν, καθιστᾷ τὴν σύνδεση ἰσχυρότερη.

8. Βλ. ἀνωτ. τὴν σημ. 5.